

MAGDALENA ŻABOWSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Instytut Językoznawstwa

ORCID: 0000-0002-7046-7293

Sprzeczność i inne typy dewiacji językowych w polu komentarzy metatekstowych

A b s t r a k t: Przedmiotem artykułu jest opis łączliwości komentarzy metatekstowych, celem jest wskazanie dewiacyjnych połączeń wyrażen na tym poziomie metatekstu, będących konsekwencją ogólnych reguł realizacji wypowiedzenia, tj. aktualnie użytych zdań. Opisuję ogólne właściwości komentarzy metatekstowych, z których wynikają wymagania i ograniczenia ich łączliwości (§ 2), na podstawie analizy łączliwości komentarzy metatekstowych wskazuję katalog realizowanych za ich pomocą relacji tekstowych (§ 3) oraz prezentuję dewiacyjne kombinacje komentarzy metatekstowych z wyrażeniami wypełniającymi otwierane przez nie pozycje. W efekcie zastosowanej procedury wyróżniam trzy typy dewiacji językowych powstających na tym poziomie metatekstu, tj. sprzeczność pragmatyczną, illokucyjną i wypowiedzeniową oraz ich podtypy (§ 4).

S ł o w a k l u c z e: metatekst; komentarze metatekstowe; dewiacja semantyczna; dewiacja pragmatyczna

1. Wprowadzenie

Metatekst oraz reguły budowania wypowiedzenia to dwa główne – zarazem nieodłącznie ze sobą powiązane – kręgi zagadnień, których problematykę zgłębiała z pasją Profesor Jadwiga Wajszczyk. Od początku pracy badawczej to właśnie zagadnienia związane z semantyką i składnią tekstu stano-

wiły przedmiot Jej analiz: w pracy magisterskiej opisała przeciwstawienie, w rozprawie doktorskiej – syntaktyczny stosunek nawiązania, praca habilitacyjna była poświęcona spójnikom (Wajszczuk 1997); zwieńczeniem tych badań była monografia na temat metatekstu (Wajszczuk 2005). Wyróżnikiem wszystkich prac Prof. Wajszczuk jest opis czynnościowego aspektu mówienia analizowanego w perspektywie realizacji wypowiedzenia. Odkrycie (czy może lepiej: odsłonięcie) funkcji spójników doprowadziło do sformułowania zasad rządzących wypowiedzeniem oraz w efekcie do przedstawienia teorii metatekstu. To dzięki tym analizom, kontynuującym idee Anny Wierzbickiej (zwłaszcza 1969, 1971) oraz Andrzeja Bogusławskiego (1977), obecnie polskie badania nad metatekstem stanowią istotną gałąź wiedzy (i umiejętności) lingwistycznej.

Wyróżniająca Prof. Wajszczuk zdolność uchwycenia zarówno szczegółu, który w sposób istotny różnicuje fakty językowe, jak i właściwego umiejscowienia opisywanego zjawiska na szerokim tle zjawisk językowych (systemowych i wypowiedzeniowych) zaowocowała nakreśleniem różnych pięter wyrażen metatekstowych: od związanych ze składnią zdania operatorów metapredykatywnych przez służące organizacji wypowiedzenia spójniki i partykuły po komentarze metatekstowe (Wajszczuk 2005). Ta ostatnia klasa wyrażen metakomentujących pozostaje nadal słabo opisaną grupą wyrażen metatekstowych. Zapewne przyczyną tego faktu jest – niesłuszny, co chcę pokazać – pogląd, jakoby funkcji wyrażen tego poziomu nie dało się ująć w postaci uogólnionych reguł, wynikający z przekonania o niekodowości tych wyrażen oraz ich przynależności do żywiołu mowy, a nie do systemu językowego. Tymczasem także ten poziom metatekstu stanowi uporządkowany zestaw wyrażen z właściwymi mu wymaganiami i ograniczeniami dotyczącymi ich użycia, ma własną „logikę” i „składnię”. Co istotne, z łączliwości komentarzy metatekstowych (które w sposób bardziej eksplicytny niż chociażby spójniki czy partykuły wskazują na komentowane aspekty mówienia) można wyczytać ogólne reguły budowania wypowiedzenia właściwe temu poziomowi, a z nich wyprowadzić dewiacje i sprzeczności, a także wyjaśnić ewentualne quasi-dewiacyjne połączenia sensów.

Celem tego artykułu jest wskazanie dewiacyjnych połączeń wyrażen na poziomie komentarzy metatekstowych, wynikających nie z nieakceptowalnych kombinacji sensów poszczególnych wyrażen, ale będących konsekwencją ogólnych reguł realizacji wypowiedzenia, tj. aktualnie użytych zdań.

Zastosowana procedura badawcza polega na: (a) wskazaniu ogólnych właściwości komentarzy metatekstowych, z których wynikają wymagania i ograniczenia ich łączliwości, następnie (b) analizie łączliwości komentarzy metatekstowych w celu wskazania klas i podklas pojęciowych wyrażen, z którymi się łączą i wraz z nimi stanowią komentarz do treści aktualnie realizowanego wypowiedzenia, oraz w efekcie tych operacji (c) wskazaniu (w wyniku zastosowania eksperymentu myślowego) dewiacyjnych kombinacji komentarzy metatekstowych z wyrażeniami wypełniającymi otwierane przez nie pozycje. Podstawą przedstawianych tez są więc przede wszystkim wyniki analizy łączliwości wyrażen, opisując zwłaszcza istotne z punktu widzenia komentarzy metatekstowych połączenia z przysłówkami, czasownikami i rzeczownikami. Prezentowane rozważania służą zarazem wyjaśnieniu funkcji komentarzy metatekstowych oraz wypracowaniu testów semantycznych jako narzędzi badawczych stosowanych w analizie wyrażen reprezentujących opisywane piętro metatekstu.

2. Właściwości komentarzy metatekstowych jako podklasy wyrażen metatekstowych

Dwie najistotniejsze właściwości wyrażen metatekstowych to ich niereferowalność i niengowalność. Niereferowalność jest konsekwencją tego, że metatekst stanowi aktualny komentarz do dokonywanych działań mownych, zawsze jest związany z bieżącym mówieniem, jest „własnością” tego, kto jest autorem danego komentarza. Z tego względu wyrażenia metatekstowe nie mogą być „przenoszone” na inną wypowiedź; jeżeli są przywoływane za nadawcą pierwotnym, to wyłącznie w trybie cytatu, a i takie rozwiązanie nie zawsze jest możliwe (zagadnienie to szczegółowo analizował A. Bogusławski [2009]).

Wyrażenia metatekstowe realizują zawsze, niezależnie od formy, czas teraźniejszy aktualny, są spełnieniem triady: teraz (w czasie mojego mówienia) – tu (w miejscu mojego mówienia) – to (co mówię). Pełnią one funkcję komentarza odnadawczego, charakteryzują samą wypowiedź, której część stanowią, są więc z funkcji wyrażeniami pierwszoosobowymi¹. Z kolei nie-

---

¹ Ta właściwość wyrażen była przedmiotem wnikliwych analiz od połowy XX wieku i zaowocowała dwoma klasycznymi nurtami badań nad językiem: wywodzącą się

negowalność wynika z inherentnej właściwości metatekstu, jaką jest komentowanie aktualnie dokonywanych działań mownych. W tym sensie między wyrażeniem metatekstowym a komentowanym wypowiedzeniem lub jego częścią zachodzi relacja analogiczna do nadawania ramy modalnej – to, co się mówi, jest podawane odbiorcy w ramie danego wyrażenia metatekstowego, por. parafrazę A. Wierzbickiej ‘mówię, że mówię’ – wszystkie wyrażenia metatekstowe są oparte na jawnym lub ukrytym w strukturze semantycznej jednostki komponencie ‘mówię’ (Wierzbicka 1971). Nienegowalność metatekstu nie jest jednak tożsama z brakiem możliwości wystąpienia przy wyrażeniu metatekstowym formalnego wykładnika negacji, por. jednostki języka, które muszą być rejestrowane jako połączenia semantycznie nierozkładalne, typu *_*, *nie mówiąc (już) o _* (zob. Danielewiczowa 2018), czy połączenia, w których wykładnik negacji dotyczy treści na niższym poziomie niż sama rama metatekstowa, np. *mówiąc nie wprost, _*; *by nie wymieniać wszystkich, _* (zob. Stępień 2018, Żabowska 2020). Niekiedy blokada możliwości odniesienia negacji do wyrażenia metatekstowego jest ograniczona do danego sposobu jego użycia, por. *Mówiąc nie wprost, był niedysponowany.* vs. **Nie wprost, był niedysponowany.* Co istotne, nienegowalność jest właściwością wyróżniającą wyrażenia metatekstowe, a nie całą klasę wyrażen funkcyjnych, por. np. *nie dlatego, że ...* Problem współwystępowania wyrażen funkcyjnie pierwszoosobowych (w tym metatekstowych) z negacją był przedmiotem analiz m.in. M. Danielewiczowej (2002, 2018) czy M. Stępień (2018, 2019), w tym miejscu tylko sygnalizuję problemy związane z wprowadzeniem negacji do metatekstu, opis takich połączeń nie jest celem tego artykułu. Dla problemu, który chcę zilustrować, istotne są takie użycia i połączenia wyrażen, które nie są zgodne z funkcją metatekstu i z tego względu skutkują dewiacjami językowymi.

Komentarze metatekstowe stanowią podklasę wyrażen metatekstowych reprezentującą najwyższe piętro metatekstu (Wajszczyk 2005, zob. Żabowska 2009). Ich właściwością jest to, że:

[...] pojawiają się na powierzchni tekstu w postaci skrótowych zdań, najczęściej zwrotów imiesłowych (*krótko mówiąc, reasumując, podsumowując,*

---

z filozofii oksfordzkiej teorii czynności mowy mającej źródło w pracach J. L. Austina i J. R. Searle’a oraz francusko-szwajcarską koncepcją wypowiedzenia i wypowiedzania, którą zapoczątkował E. Benveniste, a rozwijał O. Ducrot.

właściwie powiedziawszy, ściśle rzecz biorąc), o różnym stopniu skrótowości i gotowości tych formuł i o niejednakowym statusie: wyrażenia samodzielne, wkomponowane w składnię wypowiedzenia, wyrażenia wtrącone, występujące w konstrukcjach tzw. wyodrębnionych (o różnej sile wyodrębnienia) itp. [...] Od tych środków zasadniczo różnią się poszczególne leksemy, które weszły na stałe do języka, i zajmują wyznaczone im miejsce w repertuarze jego środków. Różnią się przede wszystkim brakiem wyróżnienia, wtopieniem bądź w składnię zdania (na specjalnych zasadach), bądź poza nią – w tkankę wypowiedzenia – w zależności od ich rodzaju, a różnorodność ich jest nadspodziewanie duża. Korzystając z rozróżnienia przyjętego w: Bogusławski (1989), nazywam te pierwsze komentarzami, te drugie – operatorami metatekstowymi. (Wajszczuk 2005: 118)

Idea wyróżniania komentarzy metatekstowych bierze swój początek z pracy Bogusławskiego (1994 [1979]), w której performatywom zostały przeciwstawione komentarze metatekstowe.

Z zagadnieniem komentarzy metatekstowych wiąże się problem opozycji – jak to określiła J. Wajszczuk (1997) – „żywego” vs. zleksykalizowanego metatektu. Otóż, w moim rozumieniu, komentarze metatekstowe także są zleksykalizowane, są elementami systemu językowego, mają wykładniki leksykalne lub operacyjne, można wskazać ich inherentne właściwości, zarówno formalne, jak i funkcjonalne (odróżniające je od operatorów metapredykatywnych czy metatekstowych: spójników i partykuł). Do klasy komentarzy metatekstowych zaliczam wyrażenia ustanawiające ekwiwalencję między podejmowanym działaniem mownym a treścią wypowiedzi. Przyjmuję, że do klasy komentarzy metatekstowych należą następujące jednostki:

Grupa 1: (*Adv*) *mówiąc*, *_*, *mówiąc* (*Adv*), *_*; (*Adv*) *rzecz biorąc*, *_*, *biorąc rzecz* (*Adv*), *_*, (*Adv*) *rzecz ujmując*, *ujmując rzecz* (*Adv*), *_* (na istotność odróżnienia układów szyku, implikujących także różnice w łączliwości tych wyrażen wskazałam w artykule: Żabowska 2020), np.:

- (1) *Byle jakich rzeczy na pewno nie powinno się wydawać, bo na całym świecie jest już i tak za dużo książek (a za mało dzieł). Krótko mówiąc: autor nie powinien się spieszyć.* (NKJP)
- (2) *Bohaterka jednej z reklam, atrakcyjna jeszcze kobieta, ma męża dużo starszego, który – mówiąc wprost – najzwyczajniej zdiagnozował.* (NKJP)

- (3) *Działacze byli różnego pokroju, jedni bardziej chwyтали pewne sprawy, inni mniej, ale ogólnie rzecz biorąc, byli bardzo dobrze zorganizowani.* (NKJP)

oraz wywodzące się z nich samodzielnie użyte przysłowki w funkcji metatekstowej, np.

- (4) *Chodzi tu, najogólniej, o przyjętą hierarchię wartości, w myśl której honor oficera (lub żołnierza) jest wartością nadrzędną [...]* (NKJP)

Grupa 2: *dla* (N), *_*; *gwoli* (N), *_* oraz *tytułem* (N), *_* i *słowem* (N), *_*, np.:

- (5) *Dziwny z ciebie człowiek. Dla wyjaśnienia, to nie było określenie pejoratywne.* (NKJP)
- (6) *Gwoli przypomnienia, oprócz pogotowia pomocy w razie potrzeby udziela także Nocna Pomoc Wjazdowa i lekarz dyżurujący w siedzibie Niepublicznego Zakładu Opieki Zdrowotnej „Lekarz”.* (NKJP)
- (7) *Tytułem sprostowania, informacja o 1 proc. wegetarian w Polsce wywodzi się z badania CBOS-u, które odbyło się w 2000 r., czyli 5 lat temu.* (NKJP)
- (8) *Słowem podsumowania, szkoda, że na profesjonalne potraktowanie polskich internautów musieliśmy czekać blisko rok.* (NKJP)

Grupa 3: *że* (V_{fut}), *_* oraz *żeby / by* (V_{inf}), *_*, np.:

- (9) *Stwierdzenie, że nie było rozwoju naukowego w PRL jest fałszywe. Rozwój świadomości społecznej również był. Że przypomnę: 1956, 1960, 1967–1968, 1970, 1976, 1980–1983, 1989. To są lata z okresu PRL.* (NKJP)
- (10) *Ale z badań prof. Czapińskiego wynika, że Polacy mają, ogólnie rzecz biorąc, bardzo „przyziemne” marzenia: „telewizor, meble, mały fiat”, żeby zacytować Perfect.* (NKJP)

Grupa 4: jednostka operacyjna, której rezultatem jest forma imiesłowu współczesnego: (V_{im}), *_* (Bogusławski, Danielewiczowa 2005: 347), np.:

- (11) *Wśród polecanych książek nie może zabraknąć wspomnień o Stanisławie Lemie spisanych przez jego syna Tomasza. [...] Podsumowując, lektura obowiązkowa.* (NKJP)
- (12) *Teraz mają postanowienie, nawiązując do rozmowy w studio, by nie dać się wciągnąć w niepotrzebne spory.* (NKJP)

Wszystkie te wyrażenia łączą właściwości:

- (a) funkcjonalne – za ich pomocą mówiący kwalifikuje bezpośrednio dokonywane działania mowne, na które wskazuje wyrażenie wypełniające pozycję otwieraną przez komentarz metatekstowy;
- (b) formalne – otwierają miejsce dla wyrażenia i wraz z nim przyłączają się² do komentowanego wypowiedzenia, w tym sensie są wprawdzie dwumiejscowe, ale jedno miejsce (implikowane) należy do danego komentarza metatekstowego, który wraz z wyrażeniem wypełniającym je w konkretnym użyciu zdaniowym realizuje składnię zależności, por. *mówiąc (jak?) wprost*, natomiast z wyrażeniami wypełniającymi drugie miejsce (presuponowane) komentarz metatekstowy wchodzi w relację kookurencji³, np. *Mówiąc wprost, jest beznadziejnie*, por. *Mówiąc (wprost), {jest beznadziejnie}* (tym różnią się komentarze metatekstowe od dwumiejscowych spójników czy jednomiejscowych partykuł); pozycja implikowana nakłada wymagania na wyrażenia, które mogą ją wypełniać, z kolei pozycji presuponowanej nie określają żadne wymagania semantyczno-formalne, ale mogą jej dotyczyć ograniczenia motywowane semantyką danego komentarza metatekstowego, por. np. *mówiąc krótko, _ czy podsumowując, _*, które nie akceptują treści niezgodnych z podaną kwalifikacją (tu: ‘krótko’ i ‘podsumowywanie’);
- c) kompletywne – komentarze metatekstowe otwierają miejsce dla wyrażen nazywających czynności lub działania mowne, por. np. *dla (podsumowania / uzupełnienia / wyjaśnienia...), tytułem (wstępu /*

² Mam tu na myśli formalny typ relacji między składnikami wypowiedzenia, nie zaś relację „chronologiczną” – komentarze metatekstowe nie są dodawane do już gotowego wypowiedzenia, ale funkcjonują w wypowiedzeniu *in statu nascendi*.

³ Rozróżnienie składni zależności i kookurencji jako dwóch typów połączeń wyrazowych kluczowych dla wyróżniania klas wyrażen i opisu ich funkcji wprowadziła J. Wajszczuk (zwłaszcza w: Wajszczuk 1997, 2005).

przykładu / uzupełnienia...), mówiąc (wprost / ściśle / ogólnie / bez przesady...) itd.;

oraz

- d) wypowiedzeniowe – komentarze metatekstowe funkcjonują w zdaniu jako struktury wtrącone, najczęściej w antepozycji względem komentowanej części wypowiedzenia, ale możliwa jest także ich inter- i postpozycja.

Na podstawie tych właściwości należy uznać, że komentarze metatekstowe w wypowiedzeniu, zgodnie z ujęciem J. Wajszczuk (2005), stanowią jednostki mowy, reprezentują *parole*. Na obecnym etapie badań tego poziomu metatekstu nie przesądzam statusu i ewentualnej przynależności do klasy komentarzy metatekstowych także innych wyrażen, na przykład wyrażen typu *dodam, że* _, *powiedziałbym*, _ (pod warunkiem uznania ich za wyrażenia stanowiące realizację odpowiednich jednostek, a nie za transformacje syntaktyczne użycie czasowników reprezentujących poziom przedmiotowy), a także jednostek typu *jak* (*powiedziałem / sądzę / przypuszcza Jan*), _ (zob. Bogusławski 2008) czy uznanych w SGPP (zob. też Kisiel 2012) za partykuły wyrażen *żeby było* (*śmieszniej / ciekawiej / jasne ...*), _ i *co* (*ciekawsze / ważniejsze ...*), _ . Ze względu na łączliwość z wyrażeniami epistemiczno-mownymi, służącymi do dokonywania kwalifikacji tego, co się mówi, a nie samych aktualnych działań na wypowiedzeniu, takie wyrażenia stanowiłyby jednak osobną względem wskazanych wyrażen (z grup 1–4) podklasę komentarzy metatekstowych. Nie wykluczam także rozszerzenia zestawu wyrażen zaliczonych do komentarzy metatekstowych na inne wyrażenia, por. np. cytat z „Rozmyślenia przemyskiego”:

- (13) *Co też byli szaleni i też miesięcznicy, i zawrot głowy[e] mający, a także którzy by opuchli od złej wilgotności wewnętrznej, a niektorzy, co mieli czerwona albo ciekącą niemoc, **przez wymieniania**, to jest nijednej [to jest nijednej] nie wymieniający, wszyscy, którzy przyszedli ku Jesukrystusowi, natychmiast uzdrowieni.*

Wskazane jako reprezentujące klasę komentarzy metatekstowych wyrażenia z grup 1–4 stanowią jednolitą grupę i do nich ograniczam prezentowane analizy.

3. Od metakomentarzy do reguł organizacji wypowiedzenia

Komentarze metatekstowe z grup 1–4 łączą się z wyrażeniami nazywającymi działania mowne lub ich efekty w postaci tekstu lub jego części. Analiza łączliwości takich komentarzy metatekstowych pozwala zaobserwować, jakie aspekty tworzenia wypowiedzi (towarzyszące spełnianiu aktu powiedzenia czegoś komuś o czymś) podlegają autokomentowaniu, a tym samym są istotne ze względu na ogólne reguły mówienia. Nie jest moim celem szczegółowy opis łączliwości poszczególnych wyrazów (to zadanie wymagałoby osobnych analiz), ale wskazanie najbardziej typowych (najczęstszych na podstawie NKJP) połączeń i na ich podstawie odtworzenie reguł organizacji wypowiedzenia.

Wyrażenia reprezentujące grupę 1, czyli *(Adv) mówiąc, _, mówiąc (Adv), _* oraz *(Adv) rzecz biorąc, _, biorąc rzecz (Adv), _* i *(Adv) rzecz ujmując, ujmując rzecz (Adv), _* łączą się z przysłówkami charakteryzującymi sposób ujmowania tego, co się mówi, por. kolejno dla trzech podgrup:

- *(Adv) mówiąc, _, mówiąc (Adv), _*: *ogólnie, generalnie, krótko, skrótowo, w skrócie, w uproszczeniu, prosto, inaczej, szczerze, serio, uczciwie, poważnie, żartobliwie, delikatnie, oględnie, łagodnie, wprost, brutalnie, dosadnie, nieładnie, otwarcie, obrazowo, górnołotnie, patetycznie, banalnie, trywialnie, zwyczajnie, kolokwialnie, właściwie, oficjalnie, fachowo*;
- *(Adv) rzecz biorąc, _, biorąc rzecz (Adv), _*: *ogólnie, z grubsza, historycznie, praktycznie, teoretycznie, dokładnie, dosłownie, procentowo, serio, na chłopski rozum, en bloc, empirycznie, racjonalnie, formalnie, logicznie, obiektywnie, odwrotnie, prawnie, statystycznie*;
- *(Adv) rzecz ujmując, ujmując rzecz (Adv), _*: *delikatnie, eufemistycznie, oględnie, wprost, ściśle, teoretycznie, schematycznie, całościowo, generalnie, w przenośni, skrótowo, w trzech zdaniach, krótko, szeroko, inaczej, metaforycznie, kiczowato*.

Wyrażenia należące do tej grupy mogą się także łączyć z konstrukcjami przyimkowo-rzeczownikowymi, np. *od strony (jakiejs, np. historycznej), w aspektach (jakichś, np. socjologicznych), z (jakiegoś, np. naukowego) punktu widzenia, językiem (jakim / czego, np. biologii), w języku (czego, np. statystyki), po (jakiemuś, np. warszawsku)* (Żabowska 2020: 27), pod

względem pojęciowym reprezentują one grupy analogiczne do wskazanych przysłówków, por. np. *historycznie, naukowo, formalnie, warszawsko* itd. Szczegółową analizę łączliwości komentarzy metatekstowych należących do tej grupy z przysłówkami przedstawiła Kubicka (2017), zob. też Żabowska (2020).

Cechą charakterystyczną wyrażen reprezentujących grupę 2, czyli *dla (N), _, gwoli (N), _* oraz *tytułem (N), _ i słowem (N), _*, jest wymaganie rzeczownika w dopełniaczu, por. odpowiednio:

- *dla przypomnienia, uproszczenia, uzupełnienia, wyjaśnienia, informacji, podsumowania; przykładu, porządku, ścisłości, jasności, formalności;*
- *gwoli wyjaśnienia, uzupełnienia, informacji, przypomnienia, sprostowania; przykładu, prawdy, ścisłości, sprawiedliwości, jasności, porządku, formalności, uczciwości, rzetelności;*
- *tytułem wyjaśnienia, uzupełnienia, przypomnienia, sprostowania, informacji; przykładu, wstępu, wprowadzenia, dygresji, komentarza;*
- *słowem wyjaśnienia, wprowadzenia, podsumowania, wyjaśnienia; wstępu, komentarza.*

Należące do grupy 3 komentarze *że (V_{fut.}), _* oraz *żeby/by (V_{inf.}), _* wymagają czasownika odpowiednio w formie 1. os. l.p. w czasie przyszłym oraz w bezokoliczniku, np.:

- *że zacytuję⁴, przytoczę, wspomnę, przywołam, przypomnę, pomnę, wymienię, użyję sformułowania, przedstawię, wyjaśnię;*
- *żeby/by wymienić, wspomnieć, przypomnieć, zacytować, przywołać, podać przykład, pokazać, przedstawić, wyjaśnić.*

Z kolei komentarze imiesłowowe na *-qc* (grupa 4) stanowią realizację operacji perentetyzującej, działającej na czasowniku określającym działania mowne, por. opis tej jednostki w tzw. trzeciej sondzie słownikowej: operandum: osobowa fraza czasownikowa₁ bez podmiotu oznaczająca wypowiedź lub działanie zmierzające do stworzenia wypowiedzi, rezultat: imiesłów przysłówkowy współczesny₁ (Bogusławski, Danielewiczowa 2005: 347), por. np.:

⁴ Wymieniane w tej części czasowniki wymagają często uzupełnienia składniowego, które w tym miejscu pomijam, np. *że zacytuję Lema/ słowa Lema/ motto powieści.*

- *podsumowując, reasumując, rekapitułując, kończąc, nawiązując do ..., wracając do ..., pomijając ..., uogólniając, upraszczając, uściślając, wyjaśniając.*

Jak można zaobserwować na podstawie powyższego przeglądu, analizowane komentarze metatekstowe łączą się z wyrażeniami charakteryzującymi (na różne sposoby) podejmowane aktualnie działania mowne. Nie ma zatem wśród nich na przykład wyrażen wskazujących na sposób artykulacji, np. *głośno, mamrocząc*, nie jest to bowiem aspekt mówienia istotny ze względu na to, co się mówi w danym wypowiedzeniu (notabene, *głośno* może także wskazywać na jawność lub istotność tego, co się mówi, w takiej funkcji to wyrażenie mogłoby stać się częścią metakomentarza, por. np. *Powiedzmy to w końcu głośno ..., Powiem głośno: ...*). Systemowo w funkcji metakomentarzy, jako niezgodne z użyciem pierwszoosbowym, zablokowane są także wyrażenia wskazujące na negatywną ocenę podejmowanych działań mownych, np. *głupio czy bredząc*, wyrażana przez nie negatywna kwalifikacja może dotyczyć innych osób niż sam mówiący albo innego aktu mówienia, por. np. *Bredząc coś o kłopotach z pamięcią, usiłowałem załagodzić sytuację*. Łączliwość wyrażen w poszczególnych grupach oraz między niektórymi grupami wymagałaby szczegółowych analiz, por. np. *gwoli / dla jasności, porządku, ścisłości*, vs. **tytułem / słowem jasności, porządku, ścisłości; że pominię ... / pomijając ...* vs. **dla / gwoli pominięcia ...* itd.

Uogólniając obserwacje dotyczące łączliwości komentarzy metatekstowych, można wskazać następujące relacje i działania tekstowe realizowane za ich pomocą:

- generalizacja: *mówiąc ogólnie / generalnie, ogólnie / generalnie rzecz biorąc, biorąc rzecz en bloc, ujmując rzecz całościowo / generalnie; uogólniając;*
- konkretyzacja, uściślanie: *mówiąc dokładnie / ściśle, dokładnie rzecz biorąc; dla ścisłości, gwoli ścisłości, że uściśłę, by uściślić; uściślając;*
- egzemplifikacja: *mówiąc przykładowo; dla przykładu, gwoli przykładu, tytułem przykładu; że podam przykład / przywołam ... / wspomnę ..., by podać przykład / przywołać ... / wspomnieć ...;*
- wyliczenie: *że wymienię ... / pominię ..., by wymienić ... / pominiąc ...; pomijając ...;*
- aspekt: *historycznie / prawnie / statystycznie / procentowo rzecz biorąc;*

- wnioskowanie: *logicznie / racjonalnie/ formalnie rzecz biorąc, biorąc rzecz na chłopski rozum;*
- adekwatność: *mówiąc właściwie, krótko mówiąc, ujmując rzecz ściśle;*
- ewidencjalność: *że zacytuję / przytoczę ... / przywołam słowa ..., żeby zacytować / przytoczyć ... / przywołać słowa ...;*
- reformulacja: *mówiąc inaczej, ujmując rzecz inaczej;*
- upraszczanie: *mówiąc krótko / skrótowo / w skrócie / w uproszczeniu, z grubsza rzecz biorąc, ujmując rzecz skrótowo / w trzech zdaniach / krótko; dla uproszczenia; upraszczając;*
- szczerłość: *szczerze mówiąc, mówiąc uczciwie; gwoli sprawiedliwości / uczciwości/ rzetelności;*
- jasność, prostota, porządek: *mówiąc prosto; dla porządku / jasności, gwoli jasności / porządku;*
- powaga: *mówiąc poważnie / serio, biorąc rzecz serio;*
- żart: *mówiąc żartobliwie; że zażartuję, by zażartować;*
- eufemizowanie: *mówiąc delikatnie / oględnie / łagodnie, delikatnie/ eufemistycznie rzecz ujmując, ujmując rzecz oględnie;*
- mówienie wprost: *mówiąc wprost / brutalnie / dosadnie / dosłownie / nieładnie / otwarcie; biorąc rzecz dosłownie, ujmując rzecz wprost;*
- sformułowanie: *mówiąc kolokwialnie / poetycko / obrazowo / metaforycznie / górnolotnie / patetycznie / banalnie / trywialnie / zwyczajnie / oficjalnie / fachowo, ujmując rzecz metaforycznie / obrazowo; że użyję wyrażenia / sformułowania ..., by użyć wyrażenia / sformułowania ...;*
- wprowadzenie, rozpoczynanie: *gwoli wprowadzenia, tytułem wprowadzenia / wstępu, słowem wprowadzenia / wstępu; żeby wprowadzić ..., wprowadzając ...;*
- podsumowanie, kończenie: *dla podsumowania, gwoli podsumowania, tytułem podsumowania, słowem podsumowania; że podsumuję, by podsumować, podsumowując, reasumując, kończąc;*
- wyjaśnianie: *dla wyjaśnienia / przejaśnienia, gwoli wyjaśnienia / przejaśnienia / sprostowania, tytułem wyjaśnienia / komentarza / sprostowania, słowem wyjaśnienia / komentarza; że wyjaśnię, by wyjaśnić, wyjaśniając;*
- uzupełnianie, dodawanie: *dla uzupełnienia, gwoli uzupełnienia, tytułem uzupełnienia / dygresji; że uzupełnię, by uzupełnić; uzupełniając...*

- powtarzanie, przypominanie: *dla przypomnienia, gwoli przypomnienia, tytułem przypomnienia; że przypomnę, żeby przypomnieć;*
- informowanie: *dla informacji, dla formalności, gwoli informacji, tytułem informacji;*
- nawiązywanie: *że nawiążę do ... / wrócę do ..., by nawiązać do ... / wrócić do ...; nawiązując do..., wracając do ...*

Powyższy zestaw relacji tekstowych nie jest zamknięty, pozwala jednak wskazać najbardziej typowe kategorie pojęciowe, realizowane za pomocą analizowanych komentarzy metatekstowych. Niektóre ze wskazanych typów relacji mogą być realizowane przez wszystkie podgrupy komentarzy metatekstowych, inne są ograniczone do pewnych podtypów. Przeprowadzone analizy łączliwości komentarzy metatekstowych świadczą o tym, że ten poziom metatekstu jest zaangażowany w spełnianie wszystkich maksym konwersacyjnych Grice'a. Jak zauważyła J. Wajszczuk, funkcja spójników polega na zapewnieniu zrealizowania przede wszystkim wymagania dotyczącego prawdziwości i ilości informacji, por. wspólną formułę definicyjną spójników: 'to, co zostało powiedziane, to nie jest wszystko, co trzeba powiedzieć o tym, o czym mowa, pod wskazanym względem'; pozostałe reguły konwersacyjne dotyczą spójników w marginalnym stopniu (Wajszczuk 1997). Z kolei komentarze metatekstowe, co pokazuje powyższa lista, w równym stopniu są narzędziami zapewniającymi zrealizowanie także maksym sposobu i odniesienia. Zestawienie komentarzy metatekstowych z innymi klasami wyrażań, zwłaszcza z partykułami, otwiera perspektywę nie tylko poszukiwania paralelnych wykładników danej relacji tekstowej pośród wykładników metatekstu reprezentujących różne poziomy, ale także służyłoby odpowiedzi na pytanie, które typy relacji są charakterystyczne wyłącznie dla danego poziomu metatekstu.

4. Nieakceptowalne połączenia sensów w klasie komentarzy metatekstowych

Podstawowym narzędziem uzasadniania hipotez semantycznych są dewiacje językowe, ich stosowanie wynika z akceptacji falsyfikacji jako metody badawczej (zob. Grochowski 2008). Dwa podstawowe rodzaje dewiacji semantycznych to sprzeczność i tautologia (nie wyczerpują one zestawu możliwych nieakceptowalnych połączeń, por. typy dewiacji wprowadzone przez Bogu-

sławskiego [2009]). Ze względu na to, że wyrażenia metatekstowe należą do wyższego poziomu niż realizowana w danym wypowiedzeniu struktura predykatowo-argumentowa, zastosowanie do nich klasycznych testów sprzecznościowych nie przebiega tak samo, jak w odniesieniu np. do czasowników, przymiotników czy przysłówków. Badacze metatekstu wskazują na problemy ze stosowaniem w odniesieniu do wyrażen z poziomu nieprzedmiotowego procedur testujących, por. np. stanowisko autorów SGPP:

Z kolei często wykorzystywane testy substytucji poszczególnych elementów przez wyrażenia należące do tej samej klasy gramatyczno-semantycznej, a także test redukcji jednego z elementów powinny być stosowane z ostrożnością. Wyrażenia metatekstowe (niewchodzące w związki syntaktyczne z innymi elementami wypowiedzenia) mogą bowiem być wymieniane na inne ciągi, a także usuwane bez żadnych konsekwencji gramatycznych (składniowych), tym samym wyniki takich testów mogą nie rozstrzygać statusu danego wyrażenia jako jednostki języka. (SGPP, s. 28)

Typowym sposobem uzasadniania obecności komponentu metatekstowego w strukturze semantycznej wyrażen jest stosowanie w testach formuł typu ‘... , ale / i nic nie mówię, ‘nic nie mówiąc / milcząc, ...’, ‘mówiąc, że (np. chyba śpi), nie mówię, że (nie wiem, czy śpi)’, a także zestawianie dewiacyjnych połączeń w rodzaju ‘chyba wiem, że ...’ itd. W odniesieniu do analizowanych komentarzy metatekstowych oprócz analogicznych procedur w postaci dodania do wypowiedzenia jakiegoś komponentu treści i w ten sposób wykazania pewnych faktów semantycznych, można zastosować także test substytucji w jego klasycznej postaci – ta klasa otwiera bowiem pozycję dla wyrażen, którą wypełnia – w zależności od danej jednostki jest to przysłówek, rzeczownik lub czasownik. Analizy przeprowadzone w punkcie 3. obrazują pozytywnie spełnianą łączliwość komentarzy metatekstowych, w tej części przedmiotem opisu będą nieakceptowalne połączenia sensów na poziomie komentarzy metatekstowych, zwłaszcza w postaci negatywnych wyników zastosowanego testu substytucji. Opisuję takie nieakceptowalne połączenia, które dotyczą samego komentarza metatekstowego i tym samym wskazują, czego na tym poziomie metatekstu nie można powiedzieć, w jaki sposób nie można pod groźbą sprzeczności i innych dewiacji scharakteryzować własnych aktualnie realizowanych działań mownych. Inspiracją dla przedstawianego katalogu dewiacji językowych był opis analogicznego pro-

blemu w odniesieniu do spójników, por. sformułowania J. Wajszczuk: „bez-sens mówienia w tym samym wypowiedzeniu o dokładnie tym samym pod dokładnie tym samym względem rzeczy różnych” czy „bez-sens mówienia (w ramach tego samego wypowiedzenia) różnych rzeczy o rzeczach całkowicie różnych (odrzecznosc)” (zob. Wajszczuk 1997: 222–242). W opisie spójników zostały wykorzystane parametry związane ze strukturą tematyczno-rematyczną, tj. to, o czym się mówi, i to, co się o tym czymś mówi. Analiza komentarzy metatekstowych wymaga uwzględnienia kategorii robienia czegoś i mówienia.

Typy dewiacji językowych na poziomie komentarzy metatekstowych:

I. Sprzeczność pragmatyczna:

1) Bezsens mówienia, że robi się to, czego się właśnie nie robi (niezrealizowanie)

Tę formułę realizują wszelkie połączenia treści wskazujące na to, że mówiący nie podejmuje aktualnie żadnych działań mownych (wbrew ich wskazaniu i presuponowaniu za pomocą komentarza metatekstowego), por. np.:

*Że zacytuję, nic nie mówiąc, *Kończąc, nic nie powiem⁵ itd.

Do tej grupy należałyby także takie realizacje komentarza metatekstowego, które byłyby pozbawione tej części wypowiedzenia, którą komentują (bez kontekstu, który uzasadniałby takie samodzielne użycia), np.:

*Mówiąc banalnie., *Podsumowując., *Że zacytuję Jana.

2) Bezsens mówienia, że nie robi się tego, co się właśnie robi (anulowanie)

Tę formułę realizowałyby połączenia z komentarzem metatekstowym wyrażen, które wskazują na brak zrealizowania danego działania mownego, na nieskuteczność illokucyjną, por. np.:

---

⁵ Abstrahując od sytuacji, gdy brak komentarza sam stanowi podsumowanie czy zakończenie wypowiedzi. Zapewne także dla innych połączeń oznaczonych jako dewiacyjne można by znaleźć kontekst uzasadniający ich użycia w takiej właśnie postaci; moim celem jest wskazanie mechanizmu, który może generować dewiację.

*Bezcelowo mówiąc, ... , *By bezskutecznie wrócić do poprzedniego wątku, ..., *Bezsensownie rzecz ujmując, ... itd.

Jako przykład quasi-dewiacyjnego użycia wyrażenia może posłużyć zdanie z komentarzem wprowadzającym przypisywaną Kościuszce, a faktycznie spreparowaną frazę:

(14) *Jeżeli Rosjanie poprowadzą ofensywę według moich planów, to w marcu Niemcy są nad Dnieprem. Następną linią, to już Klajpeda-Kołomyja. Po czym „finis Poloniae”, jak nie powiedział Kościuszko.*

II. Sprzeczność illokucyjna:

1) Bezsens mówienia, że robi się nie to, co się właśnie robi (niekompatybilność)

Ten typ dewiacji językowej polegałby na realizowaniu takich działań mownych, które nie są zgodne z ich kwalifikacją wskazaną za pomocą komentarza metatekstowego, por. formułę ‘mówił jedno, robił drugie’ (jednocześnie odniesione do tego samego aktu mówienia), np.:

*Mówiąc poetycko, zdechł, *Mówiąc eufemistycznie, idę., *Podsumowując, przejdźmy do nowego wątku itd., por. też: *Mówiąc eufemistycznie i wprost, ..., *Żeby zacytować i nie przywoływać czyich słów, ...

Na zasadach ogólnych takie połączenia mogą funkcjonować jako żart językowy, por. np. *Mówiąc najdelikatniej, jest do dupy.*

2) Bezsens mówienia, że nie mówi się tego, co się właśnie mówi (odwołanie)

Nieakceptowalne są połączenia komentarzy metatekstowych z wyrażeniami typu *nieszczercze, fałszywie, kłamiąc*, por. np.:

*Fałszywie / nieszczercze / nie na serio mówiąc, ..., *Że skłamię, ..., *Żeby skłamać, ...

Realizacja maksymy szczerości musi być podstawą wszelkich działań mownych, jej istotność można podkreślić za pomocą wyrażen typu *żeby nie skłamać*, np.:

- (15) *Mój najstarszy syn miał wtedy... żeby nie skłamać – zastanawia się. – Trzynaście lat chyba.* (NKJP)

Powaga mówienia ma także swoje wykładniki, por. *mówiąc bez żartów, bez blagi, na poważnie, na serio*. Tego rodzaju wykładniki służą zabezpieczeniu zinterpretowania danej wypowiedzi jako nienaruszającej tej zasady konwersacyjnej. Z kolei celowe działania służące wprowadzeniu do wypowiedzi ludyczności są wspierane komentarzami metatekstowymi typu *mówiąc żartem, że zażartuję, by zażartować*. Łatwo zaobserwować, że kategoria mówienia na serio ma swój metatekstowy odpowiednik w postaci mówienia nie na serio, natomiast szczerość nie ma (i mieć nie może) swojego negatywnego odpowiednika w postaci autokomentarza, nie może być sposobem skomentowania własnego aktualnego mówienia.

3) Bezsens mówienia, że mówi się to, czego się właśnie nie mówi (skasowanie)

Ten typ dewiacji realizują na przykład połączenia komentarzy metatekstowych z wyrażeniami wskazującymi na celowe nieujawnianie podawanych właśnie treści, np.:

*Mówiąc w tajemnicy/ skrycie, ..., *By ukryć tę informację, ..., *Gwoli za-tajenia, ... itd.

Reguły konwersacyjne nie dopuszczają także określenia własnego aktualnie realizowanego mówienia jako kluczenie, lawirowanie, mówienie aluzyjne czy dwuznaczne, czyli jako działanie zmierzające do nieujawnienia danej treści, zarazem prezentowanej, por.:

*Klucząc / lawirując, ..., *Mówiąc wymijająco / aluzyjnie / dwuznacznie, ...

III. Sprzeczność wypowiedzeniowa (pragmatyczna w sensie: Wajszczuk 1997, 2005):

1) Bezsens mówienia, że nie robi się tego, co się mówi (unieważnienie)

Do tej grupy dewiacji należą połączenia sensów stojące w opozycji względem zasady adekwatności, czyli jak najlepszego ujęcia tego, co się chce powiedzieć. Realizacji tej zasady służą wyrażenia typu *mówiąc właściwie, dokładnie / ściśle rzecz ujmując, żeby nie przesadzić*, por. nieakceptowalne połączenia:

*Mówiąc niewłaściwie, ..., *Jak najmniej trafnie rzecz ujmując, ..., *By nie powiedzieć dokładnie, ...; por. też *mówiąc zdawkowo, ..., *słowem namiastki, ...

Z tą zasadą związane są także komentarze wskazujące pozornie na długość, a faktycznie na adekwatność komunikatu, por. *nie przedłużając, ... vs. *przedłużając, ...; mówiąc krótko, ... vs. *mówiąc długo, ...* W zasobie metakomentarzy są także środki wskazywania na to, że to, co się mówi, jest właśnie adekwatnym ujęciem danej treści, np. *mówiąc bez przesady...*

2) Bezsens mówienia, że robi się nie to, co się mówi (uchylenie)

Ten podtyp dotyczy zasady jasności i prostoty wypowiedzi. Niezgodne z tą zasadą byłyby komentarze w rodzaju:

*Mówiąc niejasno, ..., *W sposób najbardziej skomplikowany rzecz ujmując, ..., *dla niejasności / nieporządku, ..., *Gwoli nieściśłości, ..., *Żeby skomplikować, ..., *Gmatwając sprawę, ...

Przy czym dewiacyjność nie musi dotyczyć samego wykładnika, np. przysłówkowego, ale jego połączenia z danym komentarzem metatekstowym i tym samym zasięgu danego komentarza, por. *mówiąc nieściśle, ... vs. *dla nieściśłości, ...*, analogicznie: *mówiąc nie wprost, ... vs. *dając Ci do zrozumienia, ...* Świadectwem dążenia do prostoty ujęcia tego, co się mówi, są komentarze typu *upraszczając, ... czy mówiąc w skrócie, ...*

Pośród wymienionych typów dewiacji nie ma formuł, które wskazywałyby na bezsens **niemówienia**, że się robi/mówi ... Fakt niekomentowania własnych działań mownych przy jednoczesnej ich realizacji nie może być przy-

czyną żadnych anomalii językowych, nie tylko bowiem nie ma konieczności komentowania dokonywania działań mownych, por.:

However, it is notoriously difficult to trace the borderline between what “can be done” by means of utterances in terms of their cognitive effects and after-effects and what “can be done” IN ADDITION to those effects and after-effects (Bogusławski 1994 [1978]: 58),

ale także nie ma konieczności, by takie narzędzia (systemowe) istniały w języku, choć istota języka wymaga możliwości skomentowania własnych działań mownych; język zakłada istnienie jako minimum „żywego” metatekstu.

6. Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych analiz można wskazać następujące kategorie pojęciowe (wraz z odpowiednimi wyrażeniami), które są istotne z punktu widzenia komentarzy metatekstowych i z którymi są związane dewiacyjne połączenia wyrazów:

- a) prawda, racja vs. fałsz, kłamstwo (por. *szczerze, uczciwie, bez blagi vs. nieprawdziwie, kłamliwie*);
- b) serio vs. żart (por. *na serio, na poważnie, bez żartów vs. żartem, żartobliwie, ironizując*);
- c) celowość vs. bezcelowość (por. *nieprzypadkowo, z całą świadomością vs. daremnie, bezcelowo, bez sensu*);
- d) jawność vs. ukrywanie (por. *otwarcie, jawnie, wprost, bez ogródek, nie ukrywając vs. skrycie, potajemnie, w tajemnicy, dwuznacznie, aluzyjnie, lawirując, klucząc, ukrywając, wymijając*);
- e) jasność, prostota vs. niejasność, skomplikowanie (por. *prosto, w uproszczeniu, wyraźnie, jasno, krótko, porządkując vs. niejasno, komplikując, gmatwając*);
- f) adekwatność, ścisłość vs. nietrafność, nieścisłość (por. *właściwie, trafnie, ściśle, dokładnie vs. nieściśle, niewłaściwie, nietrafnie, nieadekwatnie*).

Wyróżnione typy dewiacji mają różny status i zasięg: od właściwych w zasadzie dowolnemu odezwaniu się przez typowe dla określonych działań mownych po dewiacje inherentne dla komentarzy metatekstowych. Za-

pewne większość wskazanych reguł i kategorii mownych (por. punkty a)–f)) ma charakter uniwersalny, np. szczerłość czy dążenie do trafnego ujmowania tego, co się mówi. Inne, być może, są związane ze skonwencjonalizowanym sposobem mówienia przyjętym w naszym kręgu kulturowym, np. dążenie do prostoty czy mówienia wprost.

Bibliografia

- BOGUSŁAWSKI A., 1977, *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*, Warszawa: PWN.
- BOGUSŁAWSKI A., 1994 [1979], Performatives or metatextual comments? On the cognitive and non-cognitive linguistic conventions, w: idem, *Sprawy słowa / Word Matters*, Warszawa: Wydawnictwo Veda, s. 58–77.
- BOGUSŁAWSKI A., 2008, O pewnym wykładniku równoważności lokucyjnej, w: B. Wiemer, V. A. Plungjan (red.), *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slawischen Sprachen (Wiener Slawistischer Almanach Sonderband 72)*, München–Wien, s. 67–93.
- BOGUSŁAWSKI A., 2009, *Mysli o gwiazdce i o regule*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- BOGUSŁAWSKI A., DANIELEWICZOWA M., 2005, *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*, Warszawa.
- DANIELEWICZOWA M., 2002, *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- DANIELEWICZOWA M., 2018, Co powiem, kiedy powiem „nie powiem”? Przyczynek do opisu idiomatyki metatekstowej, *LingVaria* 13 (26), s. 61–80.
- GROCHOWSKI M., 2008, Rola dewiacji w uzasadnianiu hipotez semantycznych: wprowadzenie do problematyki, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LXIV, s. 25–36.
- KISIEL A., 2012, *Żeby było _ i co _*. Notka o znaczeniu, *Linguistica Copernicana* 2 (8), s. 205–2013.
- KUBICKA E., 2017, Jak mówimy, *jakoś mówiąc*? Formalne i semantyczne właściwości adverbialnych uzupełnień quasi-imiesłowowego *mówiąc*, *LingVaria* (1) 23, s. 99–113.
- SGPP: Grochowski M., Kisiel A., Żabowska M., 2014, *Słownik gniazdowy partykul polskich*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- STĘPIEŃ M., 2018, Jak badać składnię wielosegmentowych wyrażeń metatekstowych? Na przykładzie wyrażeń *(że)by nie* i *że nie*, w: A. Dobaczewski, A. Moroz,

- P. Sobotka (red.), *Sens i konwencje w języku. Studia dedykowane Profesorowi Maciejowi Grochowskiemu*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 325–344.
- STĘPIEŃ M., 2019, Odimiesłowowe wyrażenia metatekstowe z segmentem *nie* w języku polskim – status językowy i funkcje, *Linguistica Copernicana* 16, s. 157–189.
- WAJSZCZUK J., 1997, *System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- WAJSZCZUK J., 2005, *O metatekście*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- WIERZBICKA A., 1969, *Dociekania semantyczne*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- WIERZBICKA A., 1971, Metatekst w tekście, w: M.R. Mayenowa (red.), *O spójności testu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 195–121.
- ŻABOWSKA M., 2009, Hierarchia wyrażen metatekstowych, *Linguistica Copernicana* 2 (2), s. 179–189.
- ŻABOWSKA M., 2020, Szyk wyrażen jako cecha dystynktywna w polu komentarzy metatekstowych: *[Adv] mówiąc, _ vs. mówiąc [Adv], _*, *Poradnik Językowy* 9, s. 21–37.

Contradiction and other types of linguistic deviations in the field of metatextual commentary

(s u m m a r y)

The subject of the paper is a description of the connectivity of metatextual comments, the aim is to show deviant combinations of expressions at this metatext level, which are a consequence of general rules for the utterance, i.e., currently used sentences. I describe the general properties of metatextual commentaries from which the requirements and limitations of their connectivity arise (§ 2). Based on the analysis of connectivity of metatextual commentaries, I present an index of textual relations realized with them (§ 3). Then I present deviant combinations of metatextual comments with expressions filling the items opened by them. As a result of this procedure, I distinguish three types of linguistic deviations arising at this level of the metatext, i.e., pragmatic, illocutionary and utterance contradiction, and their subtypes (§ 4).

Key words: metatext; metatextual commentary; semantic deviation; pragmatic deviation